

***ДО ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ
(ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)***

Питання про створення і наступний історичний розвій легендарної козацької твердині постійно знаходилося і продовжує перебувати в полі зору представників як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії. Вказаній проблемі науковці присвятили цілий спектр доволі оригінальних теорій та концепцій, які загалом дають відповідь на питання – де і коли виникла перша Запорозька Січ. Однак, водночас зазначимо, що в ряді випадків погляди вчених на зазначену проблему помітно відрізняються, а іноді є навіть кардинально протилежними. Зокрема, «часові хитання» дослідників щодо встановлення витоків Запорозької Січі становлять близько ста років. Як наслідок, і сьогодні ця проблема у вітчизняній історії залишається не до кінця з'ясованою, а тому – дискусійною.

В зазначеному контексті зауважимо, що, на думку І.Каманіна, першовитоками Січі слід вважати кінець XV століття. Він переконаний, що вже тоді за дніпровськими порогами знаходився великий постійно діючий сторожовий загін козаків, який не міг обійтися без хоча б примітивних укріплень, що й стали своєрідним зародком майбутньої козацької вольниці[6,с.90]. Напевно, вже тоді ці укріплення й отримали такі назви, як «засіки», або «січі», що походять від слів «сікти», «рубати». Вони уявляли собою дерев'яні фортифікаційні споруди, зроблені з січених, рублених колод[7,с.173]. На думку Д.Наливайка, ці козацькі укріплення на Дніпрі виникли не наприкінці XV ст., а впродовж першої половини XVI ст., просуваючись поступово все далі в пониззя ріки, аж доки Дмитро Вишневецький у 1556 році не заснував козацький укріплений табір на острові Хортиця[8,с.20]. В цьому зв'язку варто додати, що Д.Бантиш-Каменський, встановлюючи «число і порядок» цих козацьких оплотів, створених до появи Хортицької Січі, називає Канівську та Переволочинську Січі[3,с.8]. Щоправда,

зазначимо, що в той час вони ще не називалися «січами», однак їх призначення і функції були аналогічними із наступними загально визнаними всіма істориками Запорозькими Січами. Щодо ж самого терміну «січ», то це поняття, як вважає Д.Яворницький, склалося тільки на початку XVII століття[12,с.102].

На відміну від вище згаданих авторів, інший відомий дослідник запорозького козацтва – В.Голобуцький доводить, що прями початки Запорозької Січі відносились не до кінця XV ст., а до більш пізнього періоду, а саме - 30-50-х років XVI століття[4,с.124]. Аналогічної позиції дотримується й О.Апанович, котра також переконана, що Запорозька Січ виникла саме в першій половині XVI ст., бо в його другій половині вона вже була добре відома далеко за межами України[2,с.7]. Близькі до висновків О.Апанович В.Андрущенко та В.Федосов, на думку яких, Запорозька Січ як організоване ціле, остаточно сформувалася близько середини XVI ст., і лише згодом стає «праматір'ю й знаменитістю всією слов'янської козащини»[1,с.12].

Іншої позиції в питанні визначення часу появи козацької твердині дотримується Л.Падалка, котрий наголошує, що вона не могла сформуватися в такий ранній період. На його думку, Запорозька Січ була створена низовими козаками лише наприкінці XVI ст. [9,с.439-461]. Майже солідарний з думкою Л.Падалки щодо проблеми витоків Запорозької Січі М.Грушевський, який переконаний, що вона остаточно сформувалася лише у 80-х роках XVI ст. вже після заснування Д.Вишневецьким замку на о. Хортиця[5,с.139-140]. Позицію М.Грушевського фактично поділяють сучасні дослідники української козащини В.Смолій та В.Степанков, котрі зазначають, що Запорозька Січ була створена низовими козаками в 70-80 роках на о.Томаківка, а на Хортиці в 50-70 роках XVI ст. виникли лише її зародки[10,с.39-40]. Не дивлячись на певні часові розходження щодо появи Січі на о. Томаківка фактично аналогічну позицію із В.Смолієм та В.Степанковим займає й В.Щербак. На його погляд, головними причинами виникнення Запорозької Січі в 60 – 70 рр. XVI ст. були, передусім, внутрішня потреба козацтва в своїй організації у зв'язку із зростанням його чисельності на середину XVI ст. та практична необхідність захисту українських земель від постійно зростаючої татарської агресії[11,с.53].

Виходячи із вищезазначеного, можна дійти висновку, що організаційне становлення Запорозької Січі, за визначенням вітчизняних дослідників козаччини, пройшло три основних етапи:

перший – кінець XV – перша половина XVI ст. (зародковий, побутовий етап) – створення козаками на Дикому полі примітивних оборонних споруд – «засік», «січей» для збереження отриманої під час промислів здобичі, зимівлі на Дикому полі та захисту від нападів ординців;

другий – середина XVI ст. – поступове просування цих оборонних осередків вниз по Дніпру, створення князем Дмитром Вишневецьким Хортицького замку за дніпровськими порогами, що став своєрідним праобразом легендарної Запорозької Січі;

третій – 60-80 роки XVI ст. – заснування низовими козаками справжньої військово-політичної «козацької твердині» на о.Томаківка, яка стала класичним зразком для створення наступних Запорозьких Січей.

Список використаних джерел

1. Андрущенко Л.В., Федосов В.М. Запорозька Січ як український феномен – К., 1995 – 173 с.
2. Апанович О.М. Розповіді про запорозьких козаків К., 1991 – 335 с.
3. Бантыш-Каменский Д. История Малой России М., 1822
4. Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 / АН Української РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 415 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси Том 7, К., 1995 – 624 с.
6. Каманин И.М. К вопросу о козачестве до Богдана Хмельницкого // Чтения исторического общества Нестора летописца. – К., 1894. – Кн.8. – Отд. 2.
7. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.), Львів, 1992 – 712 с.
8. Наливайко Д.С. Козацька християнська республіка / Запорозька січ у західно-європейських історико-літературних пам'ятках. К., 1992 – 495 с.
9. Падалка Л.В. По вопросу о существовании Запорожской Сечи в первые времена запорожского козачества // Журнал «Киевская старина», 1894-№ 5 – с. 258-276; №6 – с. 439-461

10. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) – К., 1999 – 352 с.
11. Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. К., 2000 – 300 с.
12. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків Т.1, К., 1990- 578 с.